

ΠΕΡΙ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Κ. Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ,

Συμφώνως πρὸς τὸν Ὀργανισμόν τῆς Ἀκαδημίας ὁ Πρόεδρος ἐκάστου ἔτους κατὰ τὴν Πανεγυρικήν αὐτῆς συνεδρίαν ἐπὶ τῇ λήξει τοῦ ἔτους ἐκφωνεῖ λόγον, τοῦ ὁποίου τὸ θέμα λαμβάνει ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην τὴν ὁποίαν οὗτος θεραπεύει. Θέμα τῆς σημερινῆς μου ὁμιλίας εἶναι ἡ μεταφυσική.

Ὅτι ὠνόμασεν ὁ Ἀριστοτέλης «πρώτην φιλοσοφίαν», δηλαδὴ πρῶτον κεφάλαιον τῆς φιλοσοφίας, τοῦτο ὀνομάζεται σήμερον, ἐξ ἑνὸς τυχαίου γεγονότος, μεταφυσική. Ποῖον εἶναι τὸ τυχαῖον τοῦτο γεγονός; Κατὰ τὸν δεύτερον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα ὁ ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος κατέταξε καὶ ἐξέδωκε τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὴν κατάταξιν ἐτοποθέτησε τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους «πρώτη φιλοσοφία» μετὰ τὴν φυσικὴν ἢ, ὅπως ὁ ὄρος λέγει, μετὰ τὰ φυσικά. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἔδωκε εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας τὸν τίτλον «Τὰ μετὰ τὰ φυσικά». Ὁ τυχαῖος ὅμως αὐτὸς τίτλος προσέλαβε ἀργότερον ἀπὸ τοὺς νεοπλατωνικοὺς φιλοσόφους εἰδικὸν νόημα, ἐδήλωνε τὰ ὅσα ὑπάρχουν μετὰ τὴν φύσιν, τὰ ἐπέκεινα τῆς φύσεως. Ἡ σύμπτωσις ὅμως μεταξὺ τοῦ τυχαίου ὀνόματος καὶ τοῦ πράγματος ἦτο πλήρης, διότι τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας πραγματεύεται ἀκριβῶς τὰς ἀρχὰς τῶν ὄντων.

Γενικῶς ἡ μεταφυσικὴ καταγίνεται μὲ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ διατύπωσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν τῶν ὄντων, τοῦ εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζεται καὶ ὀντολογία. Κατ' οὐσίαν ὅμως ἡ ἐπιστήμη αὕτη, ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ σκέπτεσθαι, ὑπῆρχε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Καὶ οἱ πρῶτοι Ἰωνεὺς φιλό-

σοφοι καὶ οἱ Ἑλεᾶται καὶ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ γενικῶς ὅλοι οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων, ἦσαν ὀντολόγοι, ἐξήτησαν δηλαδὴ τὰς ἀρχὰς τῶν ὄντων καὶ τοῦ εἶναι. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν προσωκρατικῶν καὶ τοῦ Πλάτωνος εἶναι, ὅτι ὁ Πλάτων ἐξήτησε τὰς ἀρχὰς τοῦ εἶναι καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἢ μᾶλλον περισσότερον ἐκεῖ. Ἀκόμῃ καλύτερα: ὥρισε τὸ εἶναι καὶ τὰς ἀρχὰς του διὰ τοῦ λόγου. Μόνον ὁ λόγος εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρίσῃ καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὸ εἶναι. Ὁ λόγος μᾶς ὁδηγεῖ πάντοτε εἰς τὸ εἶναι, ἄλλως τὸ εἶναι δὲν εἶναι προσιτὸν εἰς ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων ὠνόμασε τὴν φιλοσοφίαν διαλεκτικὴν. Κατ' οὐσίαν ὁ ὅρος διαλεκτικὴ καλύπτει ὅλα τὰ προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ὀντολογίας ἀλλὰ καὶ γενικῶς ὅλα τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Διαλεκτικὴ καὶ φιλοσοφία εἶναι εἰς τὸν Πλάτωνα ἔννοιαι ταυτόσημοι.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἐφευρέτης τῆς διαλεκτικῆς εἶναι ὁ Ζήνων ὁ Ἑλεάτης· κατ' αὐτὸν δὲ ἡ διαλεκτικὴ σκοπὸν ἔχει νὰ ἀνακαλύπτῃ τὰς ἀντιφάσεις, τὰς ἀντινομίας εἰς τὰς ὁποίας ὁδηγεῖ ἡ παραδοχὴ τῆς κινήσεως καὶ τῆς πολλότητος. Διαλεκτικὴν μὲ κακὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἤσκησαν κατὰ μέγα μέρος οἱ σοφισταί. Διαλεκτικὴ ἐδῶ εἶναι ἡ τέχνη τῆς ἀπάτης, ἡ τέχνη τῶν φαινομενικῶν ἀποδείξεων, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν εἰς τὸ νὰ παραπείσουν τοὺς ἄλλους.

Κατὰ τὸν Μεσαίωνα διαλεκτικὴ εἶναι κυρίως ἡ τέχνη τοῦ συζητεῖν. Κατὰ δὲ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔφερεν ἐκ νέου εἰς τὸ μέσον τὴν ἔννοιαν τῆς διαλεκτικῆς καὶ συνέδεσε μὲ αὐτὴν προβλήματα μεταφυσικὰ καὶ γνωσιολογικὰ εἶναι ὁ Schleiermacher, ὁ ἐξαίρετος πλατωνιστὴς καὶ μεταφραστὴς τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν. Τέλος ἐκεῖνος πὺν ἐδωκε νέον περιεχόμενον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς διαλεκτικῆς εἶναι ὁ Ἑγελος. Κατ' αὐτὸν διαλεκτικὴ εἶναι ἡ κίνησις τοῦ πνεύματος διὰ μέσον τῶν ἀντιθέσεων, αἱ ὁποῖαι ὅμως αἴρονται κατὰ τὴν πορείαν τοῦ πνεύματος. Ἡ κίνησις αὐτή, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Ἑγελον συμπίπτει μὲ τὴν κίνησιν τῆς ἱστορίας, ἀκολουθεῖ τὸ τριαδικὸν σχῆμα τῆς θέσεως, τῆς ἀντιθέσεως καὶ τῆς συνθέσεως. Ἡ διαλεκτικὴ ὅμως τοῦ Ἑγέλου ἀπομακρύνεται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς, διότι εἰς τὸν

«Εγελον διαλεκτική εἶναι κατὰ βάθος ἢ κίνησις τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν ὁ Ἐγελος ταυτίζει μὲ τὴν κίνησιν τῆς λογικῆς, ἐνῶ ἡ διαλεκτικὴ εἰς τὸν Πλάτωνα εἶναι ὁ λόγος τοῦ νοῦ, τοῦ πνεύματος περὶ τοῦ εἶναι.

Ὅπως ὁ ὅρος διαλεκτικὴ διετηρήθη ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος ὡς σήμερον μέσα εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀδιάφορον ὅτι προσέλαβε κατὰ καιροὺς διαφορετικὸν νόημα, ἔτσι διετηρήθη καὶ ὁ ὅρος τοῦ Ἀριστοτέλους πρώτη φιλοσοφία ὡς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν καὶ ὡς σήμερον. Ἐτσι ὁ *Descartes* δίδει εἰς ἓνα βασικόν του ἔργον τὸν τίτλον «*Meditationes de prima philosophia*». Σκοπὸς τοῦ *Descartes* εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι νὰ προχωρήσῃ σιγὰ-σιγὰ ἀπὸ τὴν ριζικὴν ἀμφιβολίαν καὶ ἀμφισβήτησιν εἰς τὰς στερεὰς βάσεις ὅλης τῆς γνώσεως. Θέλει δηλαδὴ ὁ *Descartes* νὰ ἀνεύρῃ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Κατὰ τοῦτο ἡ πρώτη φιλοσοφία τοῦ *Descartes* ἔχει περισσότερον γνωσιολογικὸν παρὰ ὄντολογικὸν χαρακτῆρα.

Ὅ,τι ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐδῶ εἶναι νὰ γνωρίζωμεν, ὅτι οἱ ὅροι διαλεκτικὴ, πρώτη φιλοσοφία, ὄντολογία καὶ μεταφυσικὴ, συχνότατα μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, σημαίνουν τὸ ἴδιον πράγμα, δηλαδὴ δηλώνουν τὴν βασικὴν ἐκείνην φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ἐξετάζει τὰς ἀρχάς, τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ εἶναι. Κατὰ βάθος ζητεῖται ἐδῶ ἡ οὐσία τῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία ἐχαρακτηρίσθη ἐκάστοτε μὲ πολλοὺς καὶ ποικίλους τρόπους.

Ἐτσι οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι ὥρισαν τὴν οὐσίαν ὡς τὸ σταθερὸν ὑπόβαθρον ὅλων τῶν φαινομένων, ὅλων τῶν μεταμορφώσεων τῶν πραγμάτων, εἴτε ἐχαρακτήρισαν τοῦτο ὡς ὑλικὸν στοιχεῖον, εἴτε ὡς ἀριθμὸν, εἴτε ὡς ἄτομον, εἴτε ὡς λόγον καὶ νοῦν, εἴτε ὡς ταυτόσημον μὲ τὸν νοῦν. Ἐχομεν ἤδη ἐδῶ ὅ,τι ἀργότερον ὠνομάσθη πρώτη φιλοσοφία ἢ μεταφυσικὴ ἢ ὄντολογία. Ὁ Πλάτων ὥρισεν ὡς σταθερὸν ὑπόβαθρον τῶν πραγμάτων τὸν νοῦν καὶ τὰς ιδέας, αἱ ὁποῖαι εἶναι προσεῖται μόνον εἰς τὸν καθαρόν νοῦν. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὁ *Leibnitz* ὥρισεν ὡς σταθερὸν ὑπόβαθρον τῶν ὄντων τὰς μονάδας, κατὰ δὲ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ

Schopenhauer ὥρισε τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου ὡς βούλησιν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς ἐδῶ ὅλα τὰ μεταφυσικά συστήματα καὶ ὅλους τοὺς τρόπους ἐρμηνείας καὶ ὁρισμοῦ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ εἶναι. Ἐνα πρᾶγμα ὅμως πρέπει νὰ τονισθῇ, ὅτι δηλαδὴ εἰς πολλοὺς φιλοσόφους αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς γνώσεως καὶ αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ εἶναι συμπίπτουν, δηλαδὴ ἡ λογικὴ καὶ ἡ μεταφυσικὴ εἶναι εἰς αὐτοὺς μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ἐγγelos εἶναι οἱ δύο κλασσικοὶ ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς τάσεως.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὑπάρχουν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι χωρίζουν τὰς ἀρχὰς τῆς γνώσεως ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἶναι, τὰς νοητικὰς ἀπὸ τὰς ὄντολογικὰς ἀρχὰς. Καὶ πιστεύουν, ὅτι μὲ τὰς πρώτας καταγίνεται ἡ γνωσιολογία, ἐνῶ μὲ τὰς δευτέρας καταπονεῖται ἡ μεταφυσικὴ, τὴν ὁποίαν θεωροῦν ὡς καθολικὴν ἐπιστήμην. Δηλαδὴ πιστεύουν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ καλεῖται νὰ δώσῃ γενικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, τῆς πραγματικότητος, νὰ θεωρήσῃ ὄντολογικῶς τὰ πάντα καὶ τελικῶς νὰ συνθέσῃ τὰ πάντα εἰς μίαν κοσμοθεωρητικὴν ἐνότητα. Ἡ μεταφυσικὴ συνεπῶς συμπίπτει ἐδῶ μὲ τὴν κοσμοθεωρίαν, ἡ ὁποία ἐρμηνεύει τὸ εἶναι τοῦ κόσμου καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μεταφυσικὴ ὡς κοσμοθεωρία χωρίζει τὸ εἶναι ἀπὸ τὸ φαίνεσθαι τῶν ὄντων καὶ κατατείνει νὰ συλλάβῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ *Kant* ὠνόμασε πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, δηλαδὴ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴν καθολικὴν σύλληψιν τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου προχωροῦν ἔπειτα οἱ μεταφυσικοὶ φιλόσοφοι καὶ ἐρμηνεύουν ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου. Συνήθως χωρίζουν τὸν κόσμον εἰς ἐξωτερικόν, φυσικόν, καὶ ἐσωτερικόν, ψυχικόν, πνευματικόν κόσμον. Ἀλλὰ τὰ δύο αὐτὰ τμήματα, κεφάλαια, δὲν εἶναι ἄσχετα μεταξύ των, εἶναι κατὰ τὴν μεταφυσικὴν ἐκφάνσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας τοῦ κόσμου.

Κατὰ τὸν σχηματισμὸν ὅμως μιᾶς κοσμοθεωρίας δὲν ἐπικρατοῦν μόνον θεωρητικά, γνωστικά ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ συνεργοῦν καὶ πρακτικά, ἠθικὰ ἐλατήρια, διότι ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα : ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ ὁ προορισμὸς τῆς ζωῆς του. Ἐτσι ἡ κοσμοθεωρία ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκην εἰς μίαν πρακτικὴν φιλοσοφίαν, ἠθικὴν,

καὶ εἰς θεώρησιν τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς θεωρεῖται ἡ μεταφυσικὴ ὡς τὸ κορύφωμα τῆς φιλοσοφίας καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἡ φιλοσοφία, ἡ ὁποία δὲν εἶναι συνάμα καὶ μεταφυσικὴ δὲν ἐνδιαφέρει καθόλου τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ὀρθῶς.

Ἡ μεταφυσικὴ ὅμως, ἡ ὁποία τόσην σημασίαν ἀπέκτησε μέσα εἰς τὴν ὅλην ζωὴν τοῦ πνεύματος, ἐπέρασεν ἐπανειλημμένως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπὸ δοκιμασίαν. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι ὁ Πλάτων ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἡμφεσβήτησε τὸ κῦρος τῆς μεταφυσικῆς σκέψεως τῶν προδρόμων του καὶ κατέληξε νὰ εἴπῃ εἰς τὸν διάλογόν του «Σοφιστής», ὅτι τὰ ὅσα εἶπαν οἱ προηγούμενοι φιλόσοφοι περὶ τοῦ εἶναι, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνας μῦθος. Διὰ τὰ σταθῆ ὅμως ὁ μεταφυσικὸς τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καὶ νὰ ἔχῃ ἀξίαν πρόκειναι νὰ παύσῃ νὰ εἶναι μῦθος καὶ νὰ γίνῃ λόγος. Ἐτοί ὁ Πλάτων ἔστρεψε τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν λόγον καὶ ἀνέκρινε τὴν οὐσίαν καὶ τὴν σημασίαν τῶν προτάσεων τοῦ λόγου περὶ τοῦ εἶναι, διὰ νὰ βεβαιωθῇ περὶ τῆς λογικῆς των ἀξίας. Ἀπὸ τὴν ἀνάκρισιν αὐτὴν τῶν λογικῶν προτάσεων ὁ Πλάτων ἐπέισθη, ὅτι ὁ σχηματισμὸς τῶν προτάσεων αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ, ἐὰν ὁ νοῦς δὲν στηρίζεται εἰς ιδέας λογικάς, εἰς τὴν ιδέαν τῆς ταυτότητος, τῆς ἐτερότητος, τῆς ἐνότητος, τῆς πολλότητος καὶ τὰ λοιπά. Τὸ νόημα δηλαδὴ τῶν προτάσεων αὐτῶν κατάργεται κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὰς ιδέας. Συνεπῶς μόνον εἰς τὸ νόημα τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ στηριχθῇ ὁ νοῦς, ὅταν ὁμιλῇ περὶ τοῦ εἶναι.

Ὁ Πλάτων λοιπὸν ἔστρεψε τὴν μεταφυσικὴν ἀπὸ τὰ πράγματα εἰς τὰ νοήματα, ἀπὸ τὸ ὑλικὸν ὑπόβαθρον τῶν πραγμάτων εἰς τὸ λογικὸν αὐτῶν θεμέλιον. Καμμία μεταφυσικὴ πρότασις δὲν ἔχει λογικὴν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον δὲν προϋποθέτει ὅτι ὁ Πλάτων ὠνόμασεν ιδέας. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων, καθὼς ἀνακρίνει καὶ ἀναλύει τὸ λογικὸν περιεχόμενον τῶν προτάσεων, βεβαιώνεται ὅχι μόνον ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ εἴπῃ τίποτε περὶ τοῦ εἶναι τῶν πραγμάτων δίχως νὰ προϋποθέτῃ τὰς ιδέας, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ὅτι τὸ εἶναι κατὰ βάθος ταυτίζεται μὲ τὰς ιδέας. Αὐταὶ ἀποτελοῦν τὸ ὄντως ὄν καὶ αὐτὰς χρησιμοποιοῦμεν διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ διὰ τὸ εἶναι τῶν πραγμάτων. Ὅταν π.χ. κρίνωμεν καὶ λέγωμεν, ὅτι

αὐτὸ ἐδῶ τὸ πρᾶγμα, τὸ ἀντικείμενον, εἶναι ἓνα, τότε δὲν κάνομεν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀναφέρωμεν μὲ τὸν νοῦν μας τὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος εἰς αὐτὸ τὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑαυτοῦ του δὲν εἶναι ποτὲ ἓνα. Τὸ πρᾶγμα γίνεται ἓνα, ὅταν τὸ κρίνωμεν καὶ τοῦ δώσωμεν τὸ κατηγορήματα τοῦ ἐνός. Ἄν τὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα ἦτο ἀφ' ἑαυτοῦ του ἓνα, τότε τὸ ἓνα θὰ εἶχε τὴν τύχην τοῦ πράγματος, δηλαδή, ὅπως καταστρέφεται τὸ πρᾶγμα, θὰ κατεστρέφετο καὶ τὸ ἓνα.

Ἐκτὸς ὅμως αὐτοῦ, ἂν τὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα ἦτο ἀφ' ἑαυτοῦ του ἓνα, τότε δὲν θὰ ἦτο λογικῶς δυνατόν κανένα ἄλλο συγκεκριμένον πρᾶγμα, νὰ τὸ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἓνα. Διότι μόνον ἐκεῖνο τὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα θὰ ἦτο τὸ ἴδιο ταυτόσημον μὲ τὸ ἓνα. Ἄν πάλιν δεχθῶμεν ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν, παρὰ ταῦτα, νὰ δώσωμεν τὸ κατηγορήματα τοῦ ἐνός καὶ εἰς οἰοδήποτε ἄλλο συγκεκριμένον πρᾶγμα, τότε θὰ ἔπρεπε λογικῶς νὰ ἰσχύσῃ ὅ,τι ἴσχυσε πρῖν, ὅτι δηλαδή καὶ τὸ ἄλλο αὐτὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ του ἓνα. Τότε ὅμως θὰ εἴχαμεν πράγματι πολλὰ ἓνα, πρᾶγμα παράλογον, διότι τὸ ἓνα πρέπει κατὰ λογικὴν ἀνάγκην νὰ εἶναι ἓνα καὶ μόνον. Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ὅτι τὸ ἓνα εἶναι λογικῶς δυνατόν νὰ τὸ ἐπαναλάβω πολλές φορές μὲ τὸν νοῦν μου, νὰ θέσω δηλαδή τὸ ἴδιον ἓνα πολλές φορές μὲ τὸν νοῦν μου, καὶ ἄλλο πάλιν πρᾶγμα εἶναι νὰ δεχθῶ, ὅτι ὑπάρχουν τόσα πολλὰ ἓνα ὅσα εἶναι τὰ συγκεκριμένα πράγματα. Τὸ πρῶτον εἶναι λογικόν, ἐνῶ τὸ δεύτερον εἶναι παράλογον.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο δίδει ἀνάγλυφον τὸ μέγεθος τῆς στροφῆς ποὺ ἔκαμε ἡ μεταφυσικὴ σκέψις μὲ τὸν Πλάτωνα. Τώρα κατανοοῦμεν καὶ τὸν καταπληκτικὸν λόγον τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ὅλη ἡ προηγουμένη φιλοσοφία εἶπε μόνον ἓνα μῦθον περὶ τοῦ εἶναι, περὶ τῆς οὐσίας. Προσθέτει μάλιστα ὁ Πλάτων, ὅτι οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι μεταφυσικοί, οἱ προσωκρατικοί, τῶν ὁποίων τὸ ἔργον χαρακτηρίζει ὡς γιγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας, εἶπαν εἰς ἡμᾶς ἓνα μῦθον περὶ τοῦ εἶναι, ὡς ἂν ἡμεῖς νὰ εἴμεθα παιδιά.

Ἡ οὐσία, τὸ εἶναι, λέγει τώρα ὁ Πλάτων, πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ μέσα εἰς τὰς προτάσεις καὶ εἰς τὰς κρίσεις τοῦ νοῦ καὶ τελικῶς μέσα εἰς τὰς λογικὰς ἰδέας, διότι μόνον αὗται εἶναι νοηταί, ἐνῶ τὰ ἄλλα πράγματα εἶναι

ἀπλῶς αἰσθητὰ καί, ἐφ' ὅσον τὰ κρίνομεν, χρησιμοποιοῦμεν καὶ δι' αὐτὰ τὰς ἰδέας. Ὁ νοῦς μὲ ἄλλα λόγια εἶναι ὁ χώρος τοῦ εἶναι, τὸ δὲ εἶναι ἀναλύεται τώρα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἰς τὰ νοήματα τῶν κρίσεων. Δὲν ὑπάρχει εἶναι δίχως τὴν κρίσιν τοῦ νοῦ. Τοῦτο τὸ διέγνωσεν ἤδη ὁ Παρμενίδης.

Ὅλα τὰ προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς ἐξετάζονται τώρα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀπ' αὐτὴν τὴν σκοπιάν. Τὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου, τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας της, τὸ πρόβλημα τῆς πολιτείας καὶ τῆς δικαιοσύνης, τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς, ὅλα προσλαμβάνουν τώρα ὁλωσδιόλου νέαν ὄψιν. Τὸ δὲ συμπέρασμα ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν αὐτὴν εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἀνέσκειν ὅλην τὴν προηγουμένην μεταφυσικὴν, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐδραιώνει τὴν μεταφυσικὴν ἐπάνω εἰς τόσον στερεὰ βᾶθρα, ὥστε νὰ ἀντέχουν μέχρ' ἡμερῶν.

Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἡ «βασιλίςσα τῶν ἐπιστημῶν», ἡ μεταφυσική, ἐδοκιμάσθη σκληρότατα ἀπὸ τὴν κριτικὴν τοῦ *Kant*, ὁ ὁποῖος ἔθεσε τὸ ἐρώτημα: ἂν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἡ μεταφυσικὴ ὡς ἐπιστήμη. Διὰ νὰ ἀπαντήσῃ ὁ *Kant* εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὑπέβαλε τὴν μεταφυσικὴν τῆς ἐποχῆς του εἰς ἀδυσώπητον κριτικὴν ἔρευναν. Ὁ *Kant* ἔδειξε διὰ τῆς κριτικῆς του, ὅτι ἡ μεταφυσικὴ διδασκαλία τῆς ἐποχῆς του περὶ ψυχῆς, περὶ κόσμου καὶ περὶ Θεοῦ ἦτο γεμάτη ἀπὸ ἐσφαλμένους συλλογισμοὺς (παράλογισμούς), ἀπὸ ἀντινομίας καὶ γενικῶς ὅτι αἱ ἀποδείξεις της δὲν εἶχον καμμίαν ἀποδεικτικὴν δύναμιν.

Ἀλλὰ ὁ *Kant* δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τοῦτο. Ἐπροχώρησε πολὺ περισσότερον: ἔδειξεν ὅτι εἶναι λογικῶς ἀδύνατον νὰ ἀποκτήσῃ κανεὶς γνῶσιν τοῦ ὑπερβατικοῦ, δηλαδὴ αὐτοῦ τὸ ὁποῖον κεῖται πέραν ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς πείρας αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὠνόμασεν ὁ ἴδιος *prāgma* καθ' ἑαυτό. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ *Kant* εἶναι, ὅτι μόνον διὰ τῶν γυμνῶν ἐννοιῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν γνῶσιν, χρειαζόμεθα πάντοτε ἐκτὸς τῶν ἐννοιῶν καὶ τὰ δεδομένα τῆς πείρας, ἧ, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει, χρειαζόμεθα καὶ τὴν ἐποπτείαν. Τότε μόνον, ὅταν δηλαδὴ ἔχωμεν καὶ ἐποπτείαν, εἶναι δυνατόν διὰ τῶν ἐννοιῶν νὰ φθάσωμεν καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων. Συνεπῶς, ἔτσι συμπεραίνει ὁ *Kant*, διὰ πράγματα διὰ τὰ ὁποῖα δὲν διαθέτομεν ἐποπτεῖαν,

δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν ποτὲ γνῶσιν. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν γενικῶς νὰ γνωρίσωμεν ὅ,τι δὲν εἶναι ἀντικείμενον τῆς πείρας ἢ τῆς ἐποπτείας. Ἀπὸ τὰς ἀπλᾶς γυμνὰς ἐννοίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος. Ἐπίσης λέγει, ὅτι αἱ μορφαί, οἱ τρόποι τῆς γνώσεως, δηλαδή αἱ λογικαὶ κατηγορίαι, τὰς ὁποίας διαθέτει ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου, ὑπάρχουν βεβαίως *a priori*, ἀλλὰ προσθῆτει: αἱ κατηγορίαι αὐταὶ εἶναι κατάλληλοι μόνον διὰ ἀντικείμενα τῆς ἐποπτείας καὶ γενικῶς τῆς πείρας. Συνεπῶς μὲ τὰς κατηγορίας αὐτὰς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσωμεν τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, διότι ἀκριβῶς ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν διαθέτομεν καμμίαν πείραν ἢ ἐποπτείαν.

Διὰ τὴν ἀσώματον π.χ. ψυχὴν, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἀθάνατος, δὲν διαθέτομεν, λέγει, καμμίαν ἐποπτείαν. Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, καὶ πρᾶγματι ἔχομεν, τὴν ἐννοίαν τῆς ἀσωμάτου ψυχῆς, δὲν ἔχομεν ὅμως ποτὲ γνῶσιν διὰ τὴν πραγματικότητα τῆς ἀσωμάτου ψυχῆς. Ἐπίσης ἔχομεν τὴν ἐννοίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ. Καὶ προσθῆτει ὁ Kant: ὅτι, ὅταν νομίζωμεν ὅτι κατέχομεν μὲ τὴν γνῶσιν μας ἓνα ὑπερβατικὸν ἀντικείμενον, ὅπως εἶναι ἡ ἀσώματος ψυχὴ, τότε εἴμεθα ἀπλῶς μέσα εἰς μίαν πλάνην, δὲν ἔχομεν οὐσιαστικὴν γνῶσιν. Ὅταν λοιπὸν ἐφαρμόζωμεν τὰς λογικὰς κατηγορίας εἰς ὑπερβατικὰ ἀντικείμενα, δηλαδή εἰς ἀντικείμενα διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχομεν ἐποπτείαν ἢ πείραν, τότε δὲν κάνομεν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ τὰ θεωροῦμεν κατὰ βάθος καὶ αὐτὰ ὡς ἀντικείμενα τοῦ αὐτοῦ εἶδους μὲ τὰ ἐμπειρικά. Ἀπὸ ὑπερβατικὰ ἀντικείμενα ποὺ εἶναι τὰ μεταβάλλομεν εἰς ἐμπειρικά. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι λογικῶς δυνατόν, ἡ δὲ ὑποτιθεμένη γνῶσις δὲν εἶναι πλέον μεταφυσική.

Ἡ κριτικὴ ὅμως τοῦ Kant δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τὰ τρία μεγάλα κεφάλαια τῆς μεταφυσικῆς, δηλαδή εἰς τὴν ιδέαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ιδέαν τοῦ κόσμου καὶ τὴν ιδέαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ἐστράφη καὶ ἐναντίον πάσης προσπαθείας, ἡ ὁποία ἐπιδιώκει νὰ ἀποκτήσῃ γνῶσιν τοῦ ὑπερβατικοῦ μόνον διὰ καθαρῶν ἐννοιῶν. Δι' ὅσα εἶναι πέραν τῆς πείρας, δηλαδή διὰ τὰ πρᾶγματα καθ' ἑαυτά, λέγει ὁ Kant, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν γνῶσιν. Τοῦτο ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἰκανότητος τοῦ νοῦ μας.

Εἶναι πράγματι τραγική ἡ ἀντινομία εἰς τὴν ὁποίαν κατέληξεν ὁ *Kant*. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος δέχεται ὅτι ὑπάρχει ὁ ὑπερβατικὸς κόσμος, τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτά, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ γνῶσις μας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ φθάσῃ. Ἡ μὲ ἄλλας λέξεις λέγει: γνωρίζομεν τὰ πράγματα μόνον ὡς φαινόμενα, ἐνῶ ἡ οὐσία τους μᾶς μένει ἄγνωστος. Τὴν διάκρισιν αὐτὴν μεταξὺ φαινομένου καὶ οὐσίας ἐφαρμόζει ὁ *Kant* ἀκόμῃ καὶ εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Καὶ ἐδῶ ὁμιλεῖ περὶ φαινομένων καὶ περὶ τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτό. Ὁ *Kant* λέγει, ὅτι τὸ ἐγώ, δηλαδή ἡ ἀρχὴ τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, γνωρίζει τὸν ἑαυτὸν του μόνον ὡς φαινόμενον καὶ ὄχι ὡς οὐσίαν, ὡς πράγμα καθ' ἑαυτό. Προσθέτει ὅμως ὅτι τὸ ἐγὼ νοεῖ ἑαυτὸ ὡς ἐνότητα καὶ ὡς ἐνέργειαν, ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ εἰς πραγματικὴν γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Κατὰ τὸν *Kant* γνωρίζομεν μόνον π ὡς τὸ ἐγὼ φαίνεται εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, π ὡς ἡμεῖς ἐνεργοῦμεν καὶ π ὡς πάσχομεν μέσα μας. Μὲ τὴν διατύπωσιν αὐτὴν ὁ *Kant* ἐννοεῖ τὴν ψυχολογικὴν γνῶσιν τὴν ὁποίαν ἔχομεν περὶ ἡμῶν αὐτῶν. Τὴν γνῶσιν πάλιν αὐτὴν ὁ *Kant* τὴν διαχωρίζει ἀπὸ τὴν λογικὴν αὐτοσυνειδησίαν. Ἀλλὰ διὰ τῆς λογικῆς αὐτοσυνειδησίας, λέγει, γνωρίζω ὄχι τί εἶμαι, ὄχι τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι εἶμαι, ὅτι ὑπάρχω. Γνωρίζω τὸν ἑαυτὸν μου διὰ τῆς αὐτοσυνειδησίας ὄχι ἀκριβῶς ὅπως αὐτὸς πράγματι εἶναι, ἀλλὰ γνωρίζω ἀπλῶς ὅτι ὁ ἑαυτός μου ὑπάρχει. Καὶ συμπεραίνει ὁ *Kant* ὅτι ἡ αὐτοσυνειδησία αὐτὴ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι αὐτογνωσία.

Ἡ διάκρισις ὅμως αὐτὴ τοῦ *Kant* στηρίζεται εἰς μίαν προϋπόθεσιν, ἡ ὁποία ἰσχύει μὲν διὰ τὰ πράγματα, δὲν ἰσχύει ὅμως διὰ τὸ ἐγώ, τὸ πνεῦμα, τὸ ὅποιον ὅπωςδήποτε δὲν εἶναι πράγμα. Τί λέγει ἡ προϋπόθεσις; Λέγει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν γνῶσιν του γνωρίζει μόνον φαινόμενα, τὰ ὅποια ἡ διάνοια συντάσσει διὰ τῶν κατηγοριῶν τῆς εἰς ἀντικείμενα. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς—ἀντιλέγομεν ἡμεῖς—δὲν ἰσχύει διὰ τὸ ἐγώ, διὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν αὐτογνωσίαν του. Ἐδῶ δὲν ἔχομεν ἀπτόν φαινόμενον καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν. Τὸ καθαρόν ἐγώ, ἡ λογικὴ ἐκείνη αὐτενέργεια καὶ αὐτοσυνειδησία, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς γνώσεως, δὲν ὑπάρχει ὡς ἀπτόν φαινόμενον, διότι ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀρχὴ ὅλων τῶν φαινομένων. Ὑπάρχει ὅμως

ὡς ἐν ἐνεργείᾳ καὶ λειτουργίᾳ λόγος, ὁ ὁποῖος καὶ μόνος ἔχει τὴν δύναμιν τῆς αὐτεπιστροφῆς καὶ τῆς αὐτογνωσίας.

Ἡ γνῶσις αὕτη διαφέρει ριζικῶς ἀπὸ τὴν γνῶσιν τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ ἐγὼ διὰ τὰ φαινόμενα καὶ τὰ πράγματα. Ὁ νοῦς ἐδῶ θεωρεῖ ἑαυτὸν ὡς ἀρχὴν καὶ πηγὴν τῆς γνώσεως, γνωρίζει τὴν οὐσίαν του. Ὡστε δὲν γνωρίζω, ὅπως νομίζει ὁ Kant, μόνον ὅτι ὑπάρχω, ἀλλὰ γνωρίζω συνάμα καὶ τί εἶμαι. Καὶ εἶμαι λογικὴ αὐτενέργεια, εἶμαι γνωστικὴ ὁὐσία, ἡ ὁποία γνωρίζει τὸν κόσμον καὶ αὐτογνώρίζεται. Τί ἄλλο ἀπομένει νὰ εἶμαι; Δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο, δηλαδή ὅπισθεν τοῦ ἐγὼ δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο. Ὡς πρὸς τὸ ἐγὼ εἶναι ἀκριβῶς ὅλα τὰ ἄλλα φαινόμενα, ἐνῶ αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς φαινόμενον ἔναντι οὐδενὸς ἄλλου. Βεβαίως δὲν ἤμπορῶ νὰ στηριχθῶ οὔτε εἰς τὴν ἐξωτερικὴν, οὔτε εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πείραν διὰ νὰ εἶπω τί εἶμαι, διότι καὶ ἡ μία πείρα καὶ ἡ ἄλλη εἶναι πείρα φαινομένων. Λογικῶς ὅμως εἶμαι πρὶν ἀπὸ ὅλα τὰ φαινόμενα καὶ δεδομένα τῆς πείρας, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶμαι αὐτοσυνειδησία καὶ αὐτογνωσία. Ὅλα τὰ δεδομένα εἶναι κατὰ βάνθος παραστάσεις, δηλαδή παρίστανται ὡς γεγονότα ἐνώπιον τοῦ ἐγὼ καὶ παρίστανται ἐπειδὴ τὸ ἐγὼ ἵσταται καὶ εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι δεδομένα καὶ εἰς αὐτὸ ἀναφέρονται.

Τὸ ἐγὼ λοιπὸν τοῦτο ὡς οὐσία ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ὅλα τὰ ἄλλα ἔχουν ἀπλὴν παρουσίαν ὁ Kant τὸ μεταβάλλει εἰς τυπικὴν ἔννοιαν ἄνευ οὐσίας ἢ μᾶλλον θεωρεῖ τὴν οὐσίαν του ἀπρόσιτον εἰς τὴν γνῶσιν του. Τὸ προέχον ὅμως εἶναι, ὅτι μόνον ἐδῶ, δηλαδή εἰς τὴν γνωστικὴν σχέσιν τοῦ ἐγὼ μὲ τὸν ἑαυτὸν του, ταυτίζεται τὸ εἶναι μὲ τὸ συνειδέναι, ἡ οὐσία μὲ τὴν νόησιν. Μόνον ἐδῶ ἔχομεν ὅτι δὲν ἔχομεν εἰς ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τῆς γνώσεως. Μόνον εἰς τὸ ὑποκείμενον, τὸ αὐτοσυνειδητόν, συμπίπτει ἡ γνῶσις μὲ τὸ εἶναι. Ὅτι διεκλήρυσεν μὲ πάθος πρῶτος ὁ Παρμενίδης, δηλαδή τὴν ταύτισιν τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι, τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει μόνον κατὰ τὴν αὐτοσυνειδησίαν καὶ αὐτογνωσίαν τοῦ ὑποκειμένου, τοῦ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ εἶναι τὸ μόνον τὸ ὁποῖον καὶ ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ καὶ συνάμα γνωρίζει ἑαυτὸ ὡς αὐτουσίαν, ὅχι ὡς ἀπλοῦν φαινόμενον, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Kant.

Τὸ παράδοξον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Kant, ὁ ὁποῖος ἠσκησεν ἀδυ-

σώπητον κριτικήν εἰς τὴν μεταφυσικήν τῆς ἐποχῆς του καὶ ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη ὁ θρυμματιστὴς τῆς μεταφυσικῆς, παρέμενε κατὰ βάθος μεταφυσικός. Ἡ σιδηρὰ πειθαρχία τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου» δὲν κατώρθωσε νὰ κατασιγάσῃ μέσα του τὸ ἀνάνητον πάθος, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν μεταφυσικήν. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι: «ἡ μεταφυσικὴ μὲ τὴν ὁποίαν ἔχω τὴν μοῖραν νὰ εἶμαι ἐρωτευμένος, ἂν καὶ μόνον σπανίως δύναμαι νὰ κανχηθῶ διὰ τὴν εὐνοίαν της, ἔχει δύο προτερήματα. Τὸ πρῶτον εἶναι, ὅτι ἔρχεται νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰ αἰτήματα τὰ ὁποῖα προβάλλει ἡ ἐρευνῶσα ψυχὴ, ὅταν ὁ νοῦς ἀνιχνεύῃ τὰς ἀποκρύφους ιδιότητας τῶν πραγμάτων. Ἐδῶ ὅμως τὸ ἀποτελεσμα διαφεύδει συχνὰ τὴν ἐλπίδα. Τὸ ἄλλο προτέρημα εἶναι περισσότερον σύμφωνον μὲ τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ συνίσταται εἰς τοῦτο: ἂν τὸ πρόβλημα ἐξ ὧν ὅσων δύναται αὐτὴ νὰ γνωρίσῃ εἶναι καθωρισμένον καὶ ποίαν σχέσιν ἔχει τοῦτο πρὸς τὰς ἐννοίας τῆς πείρας, ἐπὶ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ στηρίζονται ὅλαι μας αἱ κρίσεις. Κατὰ τοῦτο ἡ μεταφυσικὴ εἶναι ἐπιστήμη περὶ τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ».

Ἀπ' αὐτὸ καταφαίνεται, ὅτι ὁ Kant δὲν καταπολεμεῖ τὴν ὑπόθεσιν τῆς μεταφυσικῆς, ἀλλὰ τὴν ἰσχύουσαν εἰς τὴν ἐποχὴν του μέθοδόν της. Πάντως εἶναι πεποϊθήσις τοῦ Kant, ὅτι τὸ ὑπερβατικόν, δηλαδὴ ἐκεῖνο ποῦ ὑπερβαίνει τὴν πείραν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωσθῇ διὰ τοῦ καθαροῦ νοῦ καὶ ὅτι, πρὶν ἀπὸ πᾶσαν τολμηρὰν καὶ διὰ καθαρῶν ἐννοιῶν μεταφυσικὴν κατασκευὴν τοῦ πνεύματος, πρέπει νὰ γίνεταί κριτικὴ ἔρευνα τῆς γνωστικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Συνεπῶς ἡ κριτικὴ τοῦ Kant εἶχε κατὰ βάθος σκοπόν, νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀναγέννησιν καὶ ὄχι εἰς τὴν κατάργησιν τῆς μεταφυσικῆς. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ πράγματα, διότι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Kant ἔγραψε μεταφυσικὴν τῆς φύσεως καὶ μεταφυσικὴν τῶν ἡθῶν, καὶ συγχρόνως θεωρεῖ τὴν κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου ὡς εἰσαγωγὴν εἰς πᾶσαν μέλλουσαν μεταφυσικὴν.

Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου ὠδήγησε πράγματι εἰς μίαν ἀναγέννησιν τῆς μεταφυσικῆς, ἡ ὁποία συνετελέσθη ἀπὸ τοὺς μεγάλους κληρονόμους τοῦ Kant, ἀπὸ τὸν Fichte, τὸν Schelling καὶ τὸν Hegel, τὸν μέγαν μεταφυσικὸν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου ἡ μεταφυσικὴ βακχεία ἡλλα-

ξεν ἐκ βάθρων τὴν ὅλην θεώρησιν τῆς ἱστορίας καὶ ἔγινε ἡ ἀφετηρία ὅλων τῶν κοινωνικῶν, πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν μεταβολῶν κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα. Μεγάλα κατάλοιπα αὐτῆς τῆς μεταφυσικῆς βακχείας τοῦ Ἑγέλου ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ σύστημα τοῦ *Marx*, τὸ ὁποῖον συγχρόνως παρουσιάζεται ὡς ὀρθολογισμὸς καὶ θετικισμός. Ἐπὶ πλέον ὅλα τὰ σύγχρονα φιλοσοφικά, πολιτικά καὶ κοινωνικά ρεύματα ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Ἑγέλου, οἱ δὲ ὁπαδοὶ των ἐργάζονται καὶ κινοῦνται ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς μεταφυσικῆς αὐτῆς, εἴτε εἶναι μαρξισταί, εἴτε εἶναι ὑπαρξισταί, εἴτε νεο-οντολόγοι, εἴτε κοινωνιολόγοι, εἴτε ἀκόμη καὶ θετικισταί.

Ὁ λεγόμενος θετικισμὸς προέβαλε τὴν σκληροτέραν ἀντίστασιν κατὰ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Ἑγέλου, ὁ ὁποῖος ἔφθασεν εἰς τὴν ὑπερβολὴν νὰ ταυτίσῃ τὰ πράγματα τῆς ἱστορίας μὲ τὴν λογικὴν, ὑπερβολὴν τὴν ὁποίαν διέτύπωσεν ὁ Ἑγελος εἰς τὸν γνωστὸν λόγον, ὅτι «πᾶν τὸ πραγματικὸν εἶναι λογικόν, καὶ πᾶν τὸ λογικὸν εἶναι πραγματικόν».

Ἡ εἰρωνεία ὅμως εἶναι, ὅτι ὁ θετικισμὸς ἀπὸ κριτικὴ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Ἑγέλου μετεβλήθη ὁ ἴδιος ὅχι μόνον εἰς μεταφυσικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς θρησκείαν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς θεικῆς φιλοσοφίας, τοῦ *Compte*. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συνέβη καὶ μὲ τὸν Μαρξισμόν, ὁ ὁποῖος μετεβλήθη εἰς μεταφυσικὴν καὶ εἰς θρησκείαν.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι πᾶσα κριτικὴ καὶ ἀναίρεσις καὶ πᾶσα κατάδίκη τῆς μεταφυσικῆς εἰς θάνατον ὁδηγεῖ κατ' ἐνθεϊαν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς μεταφυσικῆς. Ἀπὸ τὴν τέφραν τῆς παλαιᾶς μεταφυσικῆς ἀναθάλλει πάντοτε μιὰ νέα μεταφυσική. Τοῦτο ἔγινε δις εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Πρῶτον διὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ ἤσκησαν αὐστηρὰν κριτικὴν εἰς τὴν παλαιότεραν μεταφυσικὴν, ἐθεμελίωσαν νέαν μεταφυσικὴν, ἡ ὁποία ἐδέσποζε ἐπὶ χιλιετηρίδας καὶ ἐν πολλοῖς ἀποτελεῖ τὴν βάσιν πάσης μεταφυσικῆς. Δεύτερον ἔγινε τοῦτο διὰ τοῦ Πλωτίνου, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἀπεμάκρυνε ἀπὸ τὸν χῶρον τῆς μεταφυσικῆς ὅλην τὴν δαιμονολογίαν τῶν τριῶν πρώτων μ.Χ. αἰώνων, ὕψωσε μεταφυσικὸν οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποῖου τὰ θεμέλια βασίζονται εἰς τὸν ἀκατανίκητον πόθον τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἐπανεύρῃ τὴν ρίζαν τῆς καὶ ἡ ρίζα αὐτὴ εἶναι ὁ Θεός.

Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ἔγινε καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν καὶ μάλιστα δὲς. Ἡ ἐποχὴ αὕτη ἀνοίγει μὲ τὸν Γαλιλαῖον καὶ τὸν *Descartes*. Οὗτοι ἐστράφησαν κυρίως κατὰ τῆς ἀριστοτελικῆς μεταφυσικῆς, ἡ ὁποία ἀπετέλει ἐμπόδιον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ τὴν πλατωνικὴν μεταφυσικὴν καὶ ἰδίως τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν συνεχώνευσαν εἰς τὰ συστήματά των. Ἡ κριτικὴ αὕτη ἐπὶ τῆς ἀριστοτελικῆς μεταφυσικῆς ὠδήγησε κατ' εὐθείαν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς μεταφυσικῆς κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον αἰῶνα. Τὰ συστήματα τοῦ *Descartes*, τοῦ *Spinos*a καὶ τοῦ *Leibnitz*, συστήματα στηριζόμενα κυρίως εἰς τὸν λόγον, τὸν νοῦν, ἀποτελοῦν τὸν πρῶτον μεγάλον θρίαμβον τῆς μεταφυσικῆς κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν. Τὰ συστήματα πάλιν αὐτὰ ἀπετέλεσαν μὲ τὴν σειρὰν των τὸ ἀντικείμενον τῆς κριτικῆς τοῦ *Kant*, ἡ ὁποία, ὅπως εἶδομεν, ὠδήγησε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς μεταφυσικῆς. Ἔτσι ὅ,τι ὁ Πλάτων ὠνόμασε διαλεκτικὴν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτην φιλοσοφίαν, ἥ, ὅπως ἡμεῖς λέγομεν σήμερον, μεταφυσικὴν, ἀνανεῶνεται συνεχῶς κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον καὶ ἔσχατον κεφάλαιον τῆς φιλοσοφίας, καθὼς ἐπίσης τὴν πρῶτην καὶ ἐσχάτην μέριμναν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἥ, ὅπως λέγει ὁ Ἐγγελος, τὴν σταθερὰν τάσιν τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν οὐσίαν.

Εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἀντιμεταφυσικὴ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔγινε μεταφυσικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ, ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων μεταφυσικῶν φιλοσόφων εἶναι κυρίως ὁ *Husserl*, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀνενέωσε τὴν μεταφυσικὴν ὡς ἐπιστήμην τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τοῦ κόσμου, ὠνόμασε δὲ αὐτὴν πρῶτην φιλοσοφίαν.

Τὸ μέγα ὅμως πρόβλημα διὰ τὴν σημερινὴν μεταφυσικὴν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος ἔγιναν διὰ τῆς ἐπιστήμης πολυδιάστατοι. Ἡ ἐποχὴ τῶν μονοσημάντων καὶ μονοδιαστάτων συστημάτων παρῆλθε. Καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος εἶναι περισσότερον σύνθετοι ἀπ' ὅ,τι ἐνομιζέτο ἄλλοτε. Τόσον εἰς τὴν ἐπιστήμην, ὅσον καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀναπτύσσονται πολυδιάστατα συστήματα γνώσεων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς ἀμοιβαίαν σχέσιν μεταξὺ των. Τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ κατὰ βάθος προέρχεται ἀπὸ τὴν

ένότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Αἱ πολλαὶ ὁμως διαστάσεις πρὸς τὰς ὁποίας κινεῖται σήμερον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δημιουργοῦν εἰς πολλοὺς τὴν ἐντύπωσιν τῆς διασπάσεως τῆς ἐνότητος τοῦ πνεύματος καὶ κατ' ἀντανάκλασιν καὶ τοῦ κόσμου. Ἀπ' αὐτὴν τὴν ἐντύπωσιν προέρχεται ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ πλέον σήμερον ἡ μεταφυσικὴ, ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον πρώτη φιλοσοφία καὶ τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ μεταφυσικὴ ὡς πρωταρχικὸν κεφάλαιον τῆς φιλοσοφίας καὶ ὡς γενικός, θεωρητικὸς καὶ ἐννοιολογικὸς ἀπολογισμὸς τῶν ἐπιστημῶν δὲν εἶναι πλέον κατορθωτός, ὅπως ἦτο ἀκόμῃ εἰς τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα. Ἀλλὰ καὶ ἂν, λέγουν οἱ ἀντιμεταφυσικοὶ τῆς ἐποχῆς μας, κατορθώσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, νὰ πραγματοποιήσῃ μίαν μεταφυσικὴν σύνθεσιν, ὅπως ἄλλοτε, ἡ σύνθεσις αὐτὴ θὰ εἶναι ὑποθετικὴ καὶ δὲν θὰ ἔχῃ ἀποδεικτικὸν χαρακτῆρα. Δηλαδή θὰ στηρίζεται περισσότερον εἰς τὴν πίστιν καὶ ὀλιγώτερον εἰς τὸν λόγον.

Ὅμως ἡ μεταφυσικὴ πίστις, ἡ βιωματικὴ αὐτοβεβαίωσις τοῦ πνεύματος, ὑπάρχει εἰς ὅλα τὰ μεταφυσικὰ συστήματα, ἀκόμῃ καὶ εἰς τὰ λεγόμενα θετικά. Ἐπίσης ἡ ἐσωτερικὴ βιωματικὴ αὐτοβεβαίωσις συνοδεύει καὶ πᾶσαν ἐπιστήμην, ἀκόμῃ καὶ τὰ μαθηματικά. Ἄλλο εἶναι αἱ ἀντικειμενικαὶ σχέσεις τῶν ἀριθμῶν καὶ ἄλλο εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοβεβαίωσις τοῦ πνεύματος περὶ τῆς ἀληθείας τῶν σχέσεων τούτων. Οὐδεὶς λόγος οὔτε τῶν ἐμπειρικῶν, οὔτε τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν ἐκφέρεται δίχως νὰ συνοδεύεται ἀπ' αὐτὴν τὴν βιωματικὴν ἐσωτερικὴν αὐτοβεβαίωσιν, ἡ ὁποία, ἂν καὶ βασιτάξῃ τὸν λόγον, δηλαδή τὴν λογικὴν, ἡ ἰδίᾳ ὁμως δὲν εἶναι λόγος, δὲν εἶναι λογικὴ, ἀλλὰ ἐσωτερικὸν βίωμα, λογικῶς ἀνέκφραστον, μὲ ἄλλα λόγια εἶναι πίστις. Συνεπῶς ἡ μεταφυσικὴ πίστις συνοδεύει πᾶσαν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἄλλην ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ὅταν ἀκόμῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅπως φαίνεται νὰ συμβαίνει σήμερον, δὲν ἔχῃ καταλήξει εἰς σύνθετον ἐννοιολογικὴν εἰκόνα περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου.

Ὅποσδήποτε ἡ μεταφυσικὴ ἀντιλεῖ τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς τῆς ἀπὸ μίαν ἐνδόμυχον ἀνάγκην τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ συνθέσῃ τὰ πολλὰ εἰς ἓνα, νὰ ἀναγάγῃ τὰ μερικὰ εἰς τὰ γενικά. Τὸ πνεῦμα ζητεῖ τὴν ἐνότητα μέσα εἰς τὴν πολλότητα τῶν ὄντων, ἐπίσης ζητεῖ τὴν ἐνό-

τητα τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς μέσα εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν ἐκδηλώσεών του καὶ τὴν ἐνότητα τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς μέσα εἰς τὴν ἐναλλαγὴν τῶν ἀξιολογικῶν καταστάσεων, τέλος δὲ δημιουργεῖ τὰ ἐννοιολογικὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ἐντάσσει τὴν ζωὴν του καὶ ἀξιολογεῖ τὴν δοῶσιν του.

Ἐνότης ὅμως τοῦ εἶναι, τοῦ νοήματος, τῶν ἀξιῶν, καὶ ἐνότης τοῦ κόσμου δὲν εἶναι σήμερον νοητὴ ὡς ὁμοιομορφία ἢ ὡς ὁμοιογένεια. Ἐνώπιον τοῦ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀνοίγεται σήμερον εἰς τὴν διάστασιν τοῦ μακροκόσμου ἓνα ἄπειρον πλήθος κόσμων, τῶν ὁποίων τὸ ἀσύλληπτον μέγεθος μᾶς ἀποκαλύπτει ἡ ἀστρονομία. Ἐπίσης εἰς τὴν διάστασιν τοῦ ὕλικου μικροκόσμου, δηλαδὴ τοῦ αἰτόμου, ἀνοίγεται ἓνα ἄπειρον πλήθος δυναμικῶν σχέσεων, τὸ ὁποῖον δι' ἄλλους σημαίνει τὸ τέλος, ἐνῶ δι' ἄλλους τὴν ἀπαρχὴν τῆς γνώσεως. Περαιτέρω ὅ,τι ὀνομάζομεν Εἶναι ἢ πραγματικότητα, ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ εἶδη, πολλὰς διαστάσεις καὶ πολλὰ ἐπίπεδα. Τέλος δὲ ὅ,τι ὀνομάζομεν νόημα καὶ ἀξίαν καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν, καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὴν ζωὴν ἔχει διαφοροποιηθῇ τόσον, ὥστε ἡ μεταφυσικὴ, ἡ ὁποία ἔρχεται νὰ τὰ ἐρμηνεύσῃ, εἶναι ὑποχρεωμένη, νὰ χρησιμοποιήσῃ πολλὰ συστήματα συντεταγμένων, πολλὰ συστήματα ἐννοιῶν διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ δώσῃ καθολικὴν ἐννοιολογικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, δηλαδὴ ἐνιαίαν κοσμοθεωρίαν.

Τὸ σύνολον τῆς πείρας τοῦ ἀνθρώπου ἢ τὸ σύνολον τοῦ εἶναι, καθὼς καὶ τὸ σύνολον τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν νοημάτων, εἶναι ἐκ καταβολῆς πολυσήμαντον καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐρμηνεία των ἀπὸ μίαν καὶ μόνην σκοπιάν. Βεβαίως ὁ γενικὸς σκοπὸς τῆς μεταφυσικῆς παραμένει ἀμετακίνητος: νὰ ἐκφράσῃ δηλαδὴ δι' ἐννοιῶν τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἢ, ὅπως λέγει ὁ "Ἐγγelos, νὰ ἐκφράσῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τῆς δι' ἐννοιῶν. "Ὅπως ἡ τέχνη ἐκφράζει διὰ μορφῶν τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ἔτσι καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἐκφράζει τὴν αὐτὴν οὐσίαν δι' ἐννοιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ παύσῃ νὰ χρησιμοποιῇ τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῆς φαντασίας καὶ τῆς διαισθήσεως, διότι, ὅπως λέγει ὁ Nietzsche, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε εἶναι μεταφυσικὸς καὶ ἄλλοτε ἀντιμεταφυσικὸς, οἱ μεταφυσικοὶ φιλόσοφοι κατανοοῦν τὸν ἄνθρωπον μὲ τὴν διαίσθησιν. Ποιεῖται καὶ μεταφυσικοί,

προσθέτει ὁ ἴδιος, εἶναι ἐξόχως ἐπιθυμητοὶ εἰς τὴν ζωὴν, διότι οἱ μεταφυσικοὶ εἶναι οἱ ἀπολογηταὶ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπερηφανείας, δηλαδή τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας.

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν ἐκτὸς τῶν ἄλλων καλεῖται νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ ἡ σημερινὴ μεταφυσικὴ, οἷονδῆποτε ὄνομα σχολῆς καὶ ἂν φέρῃ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' οὐσίαν πνεῦμα, συνειδέναι. Μὲ αὐτὸ διαχωρίζεται ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἀντικείμενα καὶ πλάσματα. Τὸ πνεῦμα, τὸ συνειδέναι, δὲν εἶναι ὅ,τι εἶναι τὰ ἀπλᾶ φυσικὰ ὄντα, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἀπλῆ ἐμπειρικὴ ἐννοια οὔτε ἀπλοῦν ἐμπειρικὸν γεγονὸς ἢ φαινόμενον, εἶναι πρωταρχικὸν «γεγονός», μὴ ἀναγόμενον εἰς οἷονδῆποτε ἄλλο, εἶναι ἀρχὴ ἐκ καταβολῆς. Συνεπῶς οὔτε ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, οὔτε ἡ ψυχολογία εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρίσουν τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος, διότι, ἡ μὲν πρώτη γνωρίζει καὶ ὁρίζει τὰ πράγματα καὶ τὰς σχέσεις διὰ τοῦ πνεύματος, ἡ δὲ δευτέρα ὁρίζει καὶ γνωρίζει τὰς ψυχικὰς καταστάσεις, αἱ ὅποια εἶναι μὲν πάντοτε συνειδηταί, δὲν ταυτίζονται ὅμως ποτὲ μὲ τὸ συνειδέναι, μὲ τὸ πνεῦμα. Καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη ἐπιστήμη, καθὼς καὶ ὅλαι αἱ ἐπιστῆμαι, ἀκόμη καὶ ἡ ἀπλῆ ζωὴ, προϋποθέτουν τὸ πνεῦμα ὡς ἀρχήν, ὡς ἀφετηρίαν.

Ὅ,τι ὑπάρχει ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ὑπάρχει ὑπεράνω χώρου καὶ χρόνου, δηλαδή ὁ νοητὸς κόσμος, εἶναι ποιοτικῶς διάφορος ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ λογικῶς προϋποθέτει πάντοτε τὸ εἶναι τοῦ πνεύματος. Δίχως τὸ εἶναι τοῦτο τοῦ πνεύματος, δίχως τὴν ὑπαρξίν τοῦ πνεύματος δὲν ὑπάρχει δι' ἡμᾶς ὁ κόσμος, δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς συλληπτὸς οὔτε ὁ νοητὸς κόσμος. Ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ ἐκφράζεσθαι δὲν ἀποδίδει βεβαίως τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή τὸ πνεῦμα εἰς ὅλην του τὴν πληρότητα, οὔτε καὶ ὑπάρχει τρόπος ἐκφραστικὸς διὰ νὰ ἀποδώσωμεν τὸ εἶναι τοῦ πνεύματος, διότι ὅλοι οἱ ἐκφραστικοὶ τρόποι μας κατὰγονται ἀπὸ τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον, ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν πραγμάτων, τὸ δὲ πνεῦμα δὲν εἶναι πρᾶγμα. Ὅλοι μας ὅμως πραγματοποιοῦμεν μὲ τὸν νοῦν μας, τί ἐννοοῦμεν ὅταν λέγωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὡς οὐσία, πνεῦμα. Ὁ ὁρισμὸς αὐτὸς σημαίνει, ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα πρὸ ἧς ὁ ἄνθρωπος ἀνήκουν εἰς τὸν κόσμον τῆς φύσεως. Μόνον τὸ πνεῦμα

ἀποτελεῖ τὴν μεταφυσικὴν του οὐσίαν. Αὐτὸ μόνον ἐκφράζει τὸν ἄνθρωπον ὡς μεταφυσικὴν γνωστικὴν ἀρχὴν ἢ ἐνότητα. Ὁ ὅρος μεταφυσικὴ γνωστικὴ ἐνότης εἶναι ἀπολύτως δικαιολογημένος, διότι δηλώνει κάτι πὺν ὁπωσδήποτε ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ καὶ δημιουργεῖ καὶ τέλος ἀποτελεῖ τὴν ἐσωτερικὴν ποιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ ἐπάνω στηρίζεται ἡ ὅλη ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι μία ἀπλὴ ιδιότης τοῦ ἀνθρώπου δίπλα εἰς τὰς ἄλλας, δὲν εἶναι ἓνα ἀπλοῦν συμβεβηκός, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς μονάδος πνευματικῆς, ἡ ὁποία ἔχει ἐνώπιόν της τὸ αἶνιγμα τοῦ κόσμου. Οὐδένα ἄλλο πλάσμα ἔχει ἐνώπιόν του τὸν κόσμον ὡς αἶνιγμα. Ὅταν χαρακτηρίζωμεν τὸ πνεῦμα ὡς τὴν μεταφυσικὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὴν πρωταρχὴν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐρμηνεύεται καὶ γνωρίζεται ὁ κόσμος, ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν ἐξηγεῖται οὔτε κατὰγεται ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν καὶ βουβὸν εἶναι τῶν πραγμάτων. Μὲ τὸ πνεῦμα ὁ ἄνθρωπος ἀνοίγει τὸν κόσμον, καθὼς ἐπίσης δημιουργεῖ τὸν κόσμον τῶν ἐσωτερικῶν διαστάσεων, δηλαδὴ τὸν κόσμον τῶν νοημάτων, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν. Ὅ,τι ὀνομάζομεν νόημα πηγάζει ἀπὸ τὸ πνεῦμα, ποτὲ ἀπὸ τὸ βουβὸν εἶναι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι, ἐπειδὴ γίνεται συνειδητὸν διὰ τοῦ πνεύματος, παύει νὰ εἶναι βουβὸν καὶ προσλαμβάνει νόημα, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, τὸ εἶναι σφραγίζεται πάντοτε ἀπὸ τὴν σφραγίδα τοῦ πνεύματός μας.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως τὸ πνεῦμα δὲν ὑπάρχει ποτὲ μόνον του, εἶναι πάντοτε μαζὶ μὲ τὸ εἶναι. Τοῦτο, ὅπως εἶπα, δὲν σημαίνει ποτὲ ὅτι τὸ πνεῦμα πηγάζει ἀπὸ τὸ εἶναι, διότι ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν, βουβόν, εἶναι δὲν ὑπάρχει μετάβασις εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὸ συνειδέναι, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὸ πνεῦμα πρὸς τὸ εἶναι. Τὸ πνεῦμα ἐννοεῖ τὸ εἶναι, ἐνῶ τὸ εἶναι δὲν ἐννοεῖ οὔτε ὅτι ὑπάρχει, οὔτε ἐννοεῖ ποτὲ ὅτι ὑπάρχει τὸ πνεῦμα. Ὡστε γενικῶς τὸ νόημα πηγάζει ἀπὸ τὸ πνεῦμα. Τὸ νόημα εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὸ πνεῦμα συνειδητοποιεῖ καὶ ἐννοεῖ τὸ εἶναι.

Τὸ πνεῦμα ὅμως εἶναι ἐνέργεια, ἡ ὁποία αὐτοπραγματώνεται, εἶναι αὐτοσυνειδήτος κίνησις. Διὰ τοῦτο τὰ ὄριά του εἶναι κινητὰ καὶ εἶναι ἴσα πρὸς τὰ ὄρια τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι,

ἀλλὰ γίνεται, δηλαδή γίνεται ἐφ' ὅσον ἐνεργεῖ, ἐφ' ὅσον νοεῖ. Συνεπῶς ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι, ἀλλὰ γίνεται. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος εἶναι συνάρτησις τοῦ πνεύματος. Δὲν ὑπάρχει δὲ κανεὶς ἄλλος τρόπος νὰ κατανοήσῃ κανεὶς τὴν αὐτενέργειαν καὶ αὐτοπραγμάτωσιν αὐτὴν τοῦ πνεύματος, παρὰ ἢ ἐπιστροφὴ τοῦ πνεύματος εἰς ἑαυτό. Μὲ τὴν αὐτεπιστροφὴν αὐτὴν χωρίζεται τὸ πνεῦμα εἰς θεωροῦν καὶ θεωρούμενον, εἰς ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον, δηλαδή τὸ πνεῦμα ἀντικειμενικοποιεῖ τὴν ἐνέργειάν του καὶ θεωρεῖ τὴν οὐσίαν του, αὐτοβεβαιώνεται διὰ τὴν ἐνότητά του, δηλαδή περὶ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν αὐτοθεώρησίν του εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Μὲ τὴν αὐτεπιστροφὴν αὐτὴν τὸ πνεῦμα πραγματοποιεῖ τὸ παράδοξον: νὰ μερίζεται καὶ συνάμα νὰ εἶναι ἀδιαίρετον: νὰ εἶναι κατὰ βάθος ἓνα. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἓνας κύκλος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν αὐτενέργειάν του παρακολουθεῖ τὴν γένεσίν του. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ πνεῦμα ἀποτελεῖ ἐνεργὸν ὁλότητα, ἢ ὁποία δὲν εἶναι στατική, ἀλλὰ ἐπιστρέφει δυναμικῶς εἰς τὸν ἑαυτὸν της, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, δὲν ἀφήνει ποτὲ τὸν ἑαυτὸν της. Τὸ πνεῦμα εἶναι συνεπῶς αὐτενεργὸν γίνεσθαι, αὐτοσυνειδήτος κίνησις, ἢ ὁποία θεωρεῖ καὶ τὸν ἑαυτὸν της καὶ τὰ ἄλλα.

Ὅταν λέγωμεν ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι αὐτενεργὸν γίνεσθαι, δὲν ἐννοοῦμεν μεταβολὴν καὶ ἀλλοίωσιν, ἀλλ' ἐννοοῦμεν πάντοτε αὐτοπραγμάτωσιν, αὐτοφανέρωσιν, συνειδητὴν κίνησιν ἀπὸ τὸ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργείᾳ εἶναι. Μὲ τὴν κίνησιν αὐτὴν ἀπὸ τὴν δυνάμει εἰς τὴν ἐνεργείᾳ κατάστασιν ἀποκτᾷ τὸ πνεῦμα τὴν αὐτοσυνειδησίαν του. Μέσα πάλιν εἰς αὐτὴν ἀποκαλύπτεται ἡ ἀληθινὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ τελικός του σκοπός, ὁ ὁποῖος δὲν ἔγκειται ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἀξιῶν, ὅπου μέσα ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζει τὸ εἶναι του. Ὁ κόσμος αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τοῦ πνεύματος, ἀπὸ τὴν πολιτείαν, τὸ δίκαιον, τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην, τὴν θρησκείαν, τὴν φιλοσοφίαν, τέλος δὲ καὶ ἀπὸ τὴν τεχνικὴν καὶ οἰκονομικὴν πραγματικότητα, διότι καὶ αὐτὴ εἶναι δημιουργήμα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα ἀποτελοῦν μνημεῖα τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν ἢ μεταφυσικὴ τῆς ἐποχῆς μας καλεῖται νὰ προβάλῃ, διότι, παρὰ τὰ λεγόμενα, αὐτὴ φαίνεται ὅτι κινδυνεύει εἰς τὴν ἐποχὴν μας.